

УДК 338.43:332.14

DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-18>

Наталія Михайлівна ПОХИЛЕНКО,

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації менеджменту,
публічного управління та адміністрування
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
ORCID ID: 0000-0002-0255-001X

ОГЛЯД КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ ТА МОДЕЛЕЙ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто відмінні соціальні та економічні умови міських та сільських територій. Вони створюють передумови зростання напруженості та формування диспропорцій, що послужило підґрунтям адміністративно-територіальної реформи в Україні у 2017-2019 рр. Визначено періодичність еволюції концептуальних основ сільського розвитку в країнах ЄС. Нині ключовими є концепції сталого, ендогенного та інклюзивного розвитку. Набір концепцій трансформувався в нову парадигму сільського розвитку. Основними її принципами виступають участь багатьох акторів, багатосекторальність та багаторівневість розвитку.

Виокремлено відмінності у трактуванні сутнісних ознак моделей сільського розвитку вітчизняними та іноземними дослідниками, які відображують зміни пріоритетів сільського розвитку та механізмів їх досягнення. Встановлено, що в Україні фактично підтримується перехід від галузевої до багатогалузевої (перерозподільчої) моделі сільського розвитку. Акцентується увага на збільшенні доходів сільських жителів за рахунок диверсифікації підгалузей сільського господарства, при цьому розвитку соціального капіталу, захисту довкілля, розширенню правових та політичних здібностей приділяється недостатня увага.

Доведено необхідність переходу до моделі «Розумні села». Її розглянуто у 6 вимірах, а саме: прозоре, швидке, децентралізоване управління; відповідність ІТ-інфраструктури можливостям населення; розвиток природнього, людського та економічного потенціалів; необхідності розбудови жорсткої та м'якої інфраструктури;

забезпечення комфортності умов життєдіяльності та легкості доступу до послуг; ідентифікація та маркетинг бренду села. Визначено першочерговість таких сфер сільського розвитку у післявоєнний період відбудови України: розвиток людського та соціального капіталу, формування інклюзивних та відкритих структур управління, відновлення мереж жорсткої та м'якої інфраструктури.

Ключові слова: політика сільського розвитку, концепція, модель, управління, розумні села, сільська територія.

Nataliia POKHYLENKO

Ph.D in Economics

Senior Researcher of the Department of Organization of Management, Public Administration and Administration National Scientific Centre «Institute of agrarian economics»
ORCID ID: 0000-0002-0255-001X

OVERVIEW OF CONCEPTUAL BASIS AND MODELS OF RURAL DEVELOPMENT

The article examines the excellent social and economic conditions of urban and rural areas. They create the prerequisites for the growth of tensions and the formation of disparities, which served as the basis for the administrative and territorial reform in Ukraine in 2017-2019. The periodicity of the evolution of the conceptual foundations of rural development in the EU countries is determined. Currently, the concepts of sustainable, endogenous and inclusive development are key. The set of concepts was transformed into a new paradigm of rural development. Its main principles are the participation of many actors, multisectorality and multilevel development.

Differences in the interpretation of essential features of rural development models by domestic and foreign researchers are highlighted, which reflect changes in rural development priorities and mechanisms for their achievement. It was established that the transition from a sectoral to a multi-sectoral (redistributive) model of rural development is actually supported in Ukraine. Attention is focused on increasing the incomes of rural residents due to the diversification of sub-sectors of agriculture, while insufficient attention is paid to the development of social capital, environmental protection, and the expansion of legal and political abilities.

The need to transition to the «Smart Villages» model has been proven. It is considered in 6 dimensions, namely: transparent, fast, decentralized management; compliance of the IT infrastructure with the capabilities of the population; development of natural, human and economic potentials; the need to build hard and soft infrastructure; ensuring comfortable living conditions and ease of access to services; identification and marketing of the village brand. The priority of the following areas of rural development in the post-war period of reconstruction of Ukraine was determined: development of human and social capital, formation of inclusive and open management structures, regain of hard and soft infrastructure networks.

Keywords: rural development policy, concept, model, management, smart villages, rural area.

Постановка проблеми. Розвиток сільських територій в Україні традиційно наукова спільнота та представники влади пов'язують із ступенем розвитку аграрної галузі. Натомість у розвинених країнах усвідомлено необхідність інтегрованого сільського розвитку, що розглядається не лише як виробнича система з економічно-трудовими відносинами, а, насамперед, як середовище життєдіяльності сільського населення. Відповідно підходи до управління і на їх основі стратегії сільським розвитком також мають враховувати екологічні і житлові умови, стан інфраструктурних об'єктів, доступ до освітніх та медичних послуг, можливості всебічного розвитку сільського жителя [1].

Тож, усвідомлення необхідності врахування значної кількості аспектів життєдіяльності сільського населення, що доповнюється наслідками російсько-української війни, а також відсутністю системності у виділенні пріоритетів, недостатньою якістю прогнозування та стратегічного планування сільського розвитку обумовлює пошук оптимальної для України моделі сільського розвитку. Така модель покликана сприяти пом'якшенню негативного впливу зазначених викликів та стимулювати до гармонійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні міркування щодо проблематики вибору мети, механізмів та пріоритетів сільського розвитку, що враховують природні, економічні, соціальні, інфраструктурні, управлінські та ментальні чинники присвячено ряд наукових досліджень і праць. Зокрема, питанням концептуалізації та формулюванню нових підходів сіль-

ського розвитку присвячено роботи Вубаеху Т.З (Wubayehu T. Z.) [2], Адіса Р.С. (Adisa R.S.) [4], Гассон Р. (Gasson R.) [16], Норт Д. (North D.), Бадія А. (Badia A.), Гінджоан Е. (Guinjoan E.) [17], Тулла А. (Tulla A.) [17], Капур Р. (Kapur R.) [22], Краєвської Г.О. [6], Сапун К.В., Селезньової Р.В. [7] та інші. В працях як зарубіжних вчених Ходж Я. (Hodge In.) [15], Мідмор П. (Midmore P.) [15, 18], Атокчунієне В. (Atkočiūnienė V.) [19], Важнонене Г. (Vaznonienė G.) [19], Азіза А. А. (Aziiza, A. A.) [21] та Сусанто, Т. Д. (Susanto, T D.) [21], так і вітчизняних – Колесніков В.І. [1], Лупенко Ю. О. [10], Лазарева О.В. [11], Сава А., Довгань О. [12] висвітлено моделі розвитку сільських територій, сформовані на основі збалансування приватних і суспільних потреб сільських територій.

Однак, незважаючи на наявний світовий науковий доробок, питання реконцептуалізації підходів до розвитку сільських територій слабо висвітлено у вітчизняній науковій літературі та повільно втілюється у національній політиці. Тому потребують подальшого висвітлення концептуальні основи та адаптація оптимальної в українських реаліях моделі сільського розвитку.

Мета статті – дослідити концептуальні основи та адаптувати оптимальну в умовах післявоєнної відбудови України модель сільського розвитку, а також привернути професійну й суспільну увагу до необхідності зміщення фокусу вітчизняних політичних орієнтирів та напрямів реалізації політики сільського розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток є безкінечним процесом переходу від одного якісного рівня до іншого, тож розвиток відмінних між собою територій також слід розглядати як процес постійних трансформацій, обумовлений оперативними та системними викликами, у відповідь на які змінюються політичні пріоритети та суб'єкти, що мають владні повноваження.

Суттєво відмінні соціальні, економічні та природні умови міських та сільських території обумовлюють диференціацію їх дослідниками [2, с. 20; 3; 4, с. 4] за професійною діяльністю, розміром населеного пункту, рівнями соціальної диференціації, щільністю проживання населення, темпами соціальних змін, соціальною та просторовою мобільністю. На відміну від міських сільські території характеризуються такими ознаками:

- нижчою щільністю проживання населення в розрахунку на одиницю площі;
- меншими розмірами адміністративних кордонів населеного пункту;

- меншою кількістю підприємців на тисячу осіб населення і відповідно підприємств;
- моноспеціалізацією професійної діяльності, адже більшість мешканців традиційно зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції;
- меншою соціальною диференціацією (меншою кількістю соціальних класів);
- нижчою інтенсивністю соціальної та просторової мобільності населення;
- повільними темпами соціальних змін;
- нижчою частотою, але міцнішими комунікаційними зв'язками;
- сильнішим соціальним контролем, що ґрунтується на загальноприйнятих громадою цінностях і нормах, тоді як міське населення більше покладається на офіційні інституції;
- повільними темпами соціальних змін, одним із проявів якого є інертність щодо оновлення знань та інформації.

Перераховані ознаки не варто вважати універсальними в світовому масштабі для означення «сільських» територій, однак переважна більшість з них характеризують сільські території в країнах, що розвиваються [4, с. 5], до яких належить і Україна.

Зауважимо, що в дослідженні для означення явища, процесу та стратегії управління розвитком сільських територій використовуємо терміни «розвиток сільських територій» («розвиток сільської місцевості»), широко вживаний у вітчизняній науковій літературі, та «сільський розвиток» (rural development), поширений в іноземній літературі, як тотожні.

Слід звернути увагу, що ці терміни досі залишаються суперечливими з огляду на використання різних критеріїв оцінювання. Критерієм, що характеризує термін «сільський розвиток» деякі вчені визначають щільність проживання населення [4, с. 5], деякі – спираючись на переважання сфери трудової діяльності місцевого населення (виробництво сільськогосподарської продукції) [2, с. 20], а інші на диференціації відмінностей сільських і міських територій [2, с. 20; 3]. При цьому дедалі активніше обговорюється необхідність розмежування термінів «розвиток сільської місцевості» та «розвиток сільського господарства», яке ми підтримуємо. Це є результатом дискусії щодо мети розвитку сільських територій [5], у відпо-

відності до якої змінюються і критерії оцінювання впливів. У вузькому трактуванні мета визначається як зниження рівня бідності на основі індикаторів доходів та споживання. Натомість зростає кількість прихильників, серед яких і ми, ширшого розуміння бідності, а саме: як обмеженість використання економічних, правових і захисних можливостей, а також реалізації політичних і соціально-культурних здібностей. Реалізація економічних можливостей населення передбачає можливість отримувати дохід, володіти активами та їх споживати. Доступ до послуг з охорони здоров'я, освіти, достатнього харчування, чистої води та гігієнічних умов життя визначає забезпеченість правових можливостей. Убезпечення від голоду, хвороб, злочинних зазіхань, конфліктів та війни розглядаються як можливості захисту. Показниками політичної бідності населення виступають: порушення прав людини, обмеження можливості участі у формуванні політики та впливу на прийняті рішення. Прояв соціально-культурних здібностей передбачає можливість брати участь в управлінських рішеннях на основі вибудованого соціального статусу в спільноті та визнання нею гідності й цінності індивіда.

Зміна мети сільського розвитку відображує ретроспективу змін у сприйнятті світовою науковою спільнотою й органами управління (переважно в країнах з розвинутою економікою) механізмів та пріоритетів розвитку [2, с. 21-22].

Так, у 1960-х і на початку 1970-х розвиток сільських територій розглядався як суто економічна проблема, тобто у фокусі уваги політики був низький рівень доходів сільських жителів. Ефективним шляхом її подолання вважалась модернізація сільського господарства. Тож, сільський розвиток розглядався як синонім розвитку сільського господарства.

У кінці 1970-х і 1980-х розвиток сільських територій трактувався вже як стратегія покращення економічної та соціальної сфер життя сільського (бідного) населення. Міркування з позиції справедливості та фокус на забезпеченні доступу до соціальних послуг саме бідних верств сільського населення стали центральними. Увага була зосереджена на розширенні можливостей таких цільових груп як бідні сільські домогосподарства, безземельні групи громади, дрібні фермери тощо. Тож, підвищення рівня життя як передумова подолання бідності сільського населення виступило концептуальною основою розвитку сільських територій.

В 1990-х під розвитком сільської місцевості розглядали загальний розвиток сільської території з метою покращення рівня життя всіх верств сільського населення. Такі ідеї закладені концепцією інклюзивного розвитку, яка сформувалась з витоків соціальної інклюзії. Від початку інклюзивний розвиток розглядав збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, яке базується на соціальній етиці в усіх сферах життя.

2000-ті означили сільський розвиток як діяльність, спрямовану на поліпшення просторового та соціально-економічного середовища сільських територій для підвищення здатності сільського населення забезпечувати своє благополуччя. Розвиток сільських територій відтоді виступає процесом покращення можливостей і добробуту сільського населення. Тобто, цілі економічних вигод від модернізації сільського господарства доповнюються соціальними та екологічними цілями. Акцентується увага на необхідності відмови від спеціалізації сільського господарства та застосування багатосекторального розвитку цієї галузі (багатогалузевий підхід).

З 2010-х сільський розвиток розглядається вже як багатовимірна концепція, яка поєднує ідею сталості та ендегенного (локального) розвитку. У цей період утверджується розуміння неспроможності бюрократичних низхідних (зверху-вниз) підходів вирішити відмінні виклики у сільських територіях. До принципів ендегенного (локального) розвитку відносять: економічну диверсифікацію, використання внутрішніх ресурсів території, а також дифузну індустріалізацію [6, с. 120]. Концепція сільського розвитку відтоді передбачає диверсифікацію видів економічної діяльності (розвиток аграрної галузі та пов'язаних з нею сфер діяльності), розвиток соціально-економічної інфраструктури, розширення доступу до соціальних послуг та поліпшення матеріально-технічної бази в першу чергу за рахунок підвищення якості людських ресурсів. Терміном «сільський розвиток» позначають вже і процес, і явище, і стратегію, і дисципліну [2, с. 22]. З точки зору процесу, сільський розвиток передбачає активну участь сільських індивідів і спільнот на всіх етапах досягнення визначених ними цілей. Як явище воно виступає результатом взаємодії різних факторів: фізичних, технологічних, економічних, соціокультурних та інституційних. Як стратегія вона спрямована на покращення економічного та соціального добробуту найбільш незахищених груп людей,

тобто бідніших верств сільського населення. Розширення цілей розвитку вимагає врахування більшої кількості факторів впливу, тому як дисципліна, проблематика сільського розвитку стає мультидисциплінарною, що передбачає перетин сільськогосподарських, соціальних, поведінкових, інженерних та управлінських наук. Загалом, сільський розвиток намагається тепер охопити всі чинники, які впливають на свідомість і якість життя сільських жителів як невід'ємних членів більших спільнот, суспільства і, власне, світу [4, с. 7].

З кінця 2010-х сільський розвиток передбачає симбіоз тріади концепцій сталого, ендогенного та інклюзивного розвитку. Нині інклюзивне зростання трактується як забезпечення справедливих можливостей і рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами для кожного сектору економіки та різних верств суспільства [7, с. 178]. Отже, зусилля повинні бути зорієнтовані на економічні досягнення, поліпшення людських можливостей, соціальний діалог та захист.

Покращення економічних можливостей має досягатись через диверсифікацію джерел доходів сільських жителів. Сільське господарство залишається основним видом зайнятості, але популяризуються також різні види ремесел і туризму. В аграрній галузі увага зосереджується не лише на підвищенні продуктивності виробництва, а й на скороченні ланцюгів поставок, збільшенні доданої вартості та поліпшенні сервісного її обслуговування, втому числі через дорадчий супровід.

Головними ресурсами людського розвитку виступають стан здоров'я та рівень освіти. Збереження та відновлення медичних закладів, і відповідно забезпечення лікувально-профілактичними заходами сільського населення є дуже важливим. З іншого боку освітні заклади також часто стикаються з недофінансуванням, що позначається на рівні освіти. Тож, зусилля мають зосереджуватись на підвищенні стандартів освіти, кваліфікації вчителів, поліпшенні методів викладання та навчальних стратегій, а також удосконаленні умов навчального середовища.

Під спроможністю до захисту розуміють здатність індивіда долати труднощі. До них належать: бідність, недостатнє харчування, неписьменність, безробіття, стихійні лиха, злочинність чи насильство. На більшість з перерахованих викликів індивід може вплинути через усвідомлення важливості освіти, яка допомагає

зорієнтуватись у пошуку можливостей заробітку, шляхах вирішення різних проблем та захисту своїх прав, підтримання належних умов життя.

Метою реалізації політичних можливостей (участь індивідів у розробці політики та прийнятті рішень) з сільського розвитку є залучення членів громади до складання планів та реалізації проєктів розвитку. В цьому контексті децентралізація виступає одним з важливих факторів розвитку сільської громади. Реалізація її принципів, таких як досягнення консенсусу думок, використання наявних власних ресурсів та участь у переговорах, вимагає постійного оновлення навичок і вмій з адміністрування, управління і лідерства.

Тобто, розглянута сукупність концепцій сільського розвитку, по суті, свідчить про формування нової парадигми. Стратегія сільського розвитку нині вибудовується за принципами: багатосекторального та багаторівневого розвитку за участі багатьох акторів. Її ключовими компонентами виступають [9, с. 16]:

- спроможність реалізації управлінських рішень та доброчесність на всіх рівнях;
- сприяння розвитку різних секторів економіки у сільських територіях (не лише аграрної, а й промисловості та сфери послуг);
- розвиток як жорсткої (напр., дороги, залізниця, мости, аеропорти), так і м'якої (напр., охорона здоров'я, освіта, соціальний капітал, правова та політична системи) інфраструктури для створення місцевого потенціалу зниження транзакційних витрат;
- зміцнення взаємозв'язків між сільськими та міськими територіями;
- поширення інклюзивності не лише на врівноваження нерівностей в розвитку, а й на боротьбу з бідністю та для сприяння демографічним змінам;
- забезпечення гендерної рівності;
- належна координація в сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та планування сім'ї для регулювання демографічних змін;
- зменшення залежності і відповідно вразливості сільського населення від наявності та якості природних ресурсів для підвищення стійкості розвитку.

Відповідно до зміщення пріоритетів сільського розвитку та змін механізмів їх досягнення, сформованих під впливом нових концептуальних основ в науковій літературі, відображено декілька моделей сільського розвитку.

Так, вітчизняний вчений Колесніков В.І. [1], аналізуючи досвід ЄС реалізації політики на національному та регіональному рівні, виділяє галузеву, перерозподільчу і територіальну моделі.

Він підтверджує ототожнення сільського розвитку та модернізації підгалузей агропродовольчого комплексу в галузевій моделі. Тобто, сільські території розглядаються як сукупність ресурсів для розвитку виробничих процесів у сільському господарстві. Цілями розвитку виступає зростання масштабів виробництва через інтенсифікацію для вирівнювання доходів у аграрній галузі в порівнянні з іншими секторами економіки. Тож, провідна роль відводиться професійним організаціям та організаціям виробників. Політикою управління сільським розвитком на національному та регіональному рівнях керують галузеві адміністрації. При цьому автор звертає увагу, що при застосуванні такої моделі не враховуються відмінності між окремими сільськими територіями.

На усунення диспропорцій економічного розвитку сільських територій та міських, як вважає Колесніков В.І. [1], спрямована перерозподільча модель, а її метою визначає перерозподіл ресурсів. Акцентується увага на необхідності диверсифікації підгалузей сільського господарства та пов'язаних з ним секторами економіки: агротуризм, сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції. Домінуючими залишаються організації виробників, розвиваються різні форми їх інтеграції (кооперація, кластеризація), в управлінні саме галузеві адміністрації визначають напрями розвитку сільських територій.

Територіальна модель, як вважає дослідник, інтегрує всі компоненти та галузі на місцевому рівні через найповніше використання наявних на території ресурсів (людських, фізичних, ландшафтних і т.д.). Ціллю розвитку виділяє диверсифікацію доходів сільськогосподарських підприємств та формування несільськогосподарських видів діяльності в сфері послуг, ремісничого виробництва. Відзначає важливість розвитку партнерств, необхідність застосування різних форм і механізмів для управління конфліктами, адже управління сільським розвитком стає багаторівневим та охоплює широкий спектр напрямів.

Цю класифікацію моделей підтримують вітчизняні вчені Лупенко Ю.О. [10], Лазарева О.В. [11, с. 66–68], Сава А. та Довгань О. [12], доповнюючи їх селоцентристською (або селозберігаючою) та змішаною моделями.

Селозберігаюча модель, як зазначають автори, ґрунтується на задоволенні інтересів та передбачає збереження традицій сільського населення. При цьому основною метою такої моделі Лазарева О.В визначає як «оновлення соціально-економічної сутності села та формування таких господарських структур, що змінюватимуть психотип селянина» [11, с. 67]. Вважаємо, автор вводить суперечність у розумінні цілей розвитку за цією моделлю: збереження традицій чи зміна психотипу.

Звертаємо увагу, що Лупенко Ю.О. територіальну модель отожднює з кластерною, метою якої визначає «локальне формування економічно активних територіальних громад чи територій на основі інтеграції усіх компонентів сільського розвитку, включаючи різні галузі» [10]. Тобто, наголошує на необхідності реалізувати власну підприємницьку ініціативу сільськими жителями, з наголосом на розвитку такої ініціативи в сільському господарстві.

Під змішаною моделлю розуміють поєднання окремих елементів наведених вище моделей, переважно галузевої та територіальної [10]. Мета її забезпечення сталого розвитку. Саме таку комбінацію елементів моделей, як зауважують Сава А. та Довгань О. [12, с. 44], визначено Концепцією розвитку сільських територій, що має бути реалізована до 2025 р. [13]. Реалізація положень документа, як декларують розробники (Міністерство аграрної політики та продовольства та Національна академія аграрних наук), дозволить змістити фокус державної підтримки з аграрного сектору економіки до поліпшення якості життя та економічного благополуччя сільського населення. Однак, сферою діяльності за установчими документами зазначених розробників Концепції є обслуговування аграрного сектору. В підтримку пріоритету економічного благополуччя сільського населення розроблено проєкт Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року, який передбачає удосконалення державної аграрної політики, інституційного середовища, організаційно-економічного механізму, фінансового та інформаційного забезпечення аграрної галузі, а державна підтримка фокусується на сільськогосподарських товаровиробниках (переважно малих та середніх) [14].

Тобто, в Україні фактично підтримується перехід від галузевої до перерозподільчої моделі сільського розвитку (по класифікації Колеснікова В.І.), за якою акцентується увага на збільшенні доходів сільських жителів за рахунок диверсифікації підгалузей сільського господарства, при цьому розвитку соціального капіталу, захисту довкілля, розширенню правових та політичних здібностей приділяється не достатня увага. Принципи багатосекторального розвитку та участі багатьох учасників застосовуються не в повній мірі.

Натомість, зарубіжні вчені, такі як Ходж Я. та Мідмор П. [15] виділяють галузеву, багатосекторальну, територіальну, локальну моделі.

Передумовою формування галузевої моделі в Європі, на думку авторів [15], було загострення продовольчої безпеки після завершення Другої світової війни та центральна роль аграрної галузі в економіці сільських територій. Тож, стимулювання виробництва продовольства мало б підтримувати не лише внутрішнє забезпечення продовольством, а і вирішувати проблематику зайнятості (стримувати міграцію) й доходів сільського населення (забезпечувати фінансовими ресурсами для отримання необхідних послуг). Однак великі витрати та недостатня ефективність підтримки такої політики, а також посилення тиску на навколишнє середовище для збереження цін на продовольчі товари, підірвали віру в результативність функціонування такої моделі. З підвищенням рівня механізації й використання імпортованої техніки та через обмеження сільських територій виробничих ресурсів, знизився вплив аграрної галузі на економіку на місцях.

З кінця 1980-х років поставлено під сумнів бачення малих фермерських господарств як тимчасову форму в процесі розвитку «ефективних» сільськогосподарських підприємств. Гассон Р. стверджував, що досягнути цілей розвитку сільських територій можна ефективніше через заохочення зайнятості сільського населення в сферах зовсім не пов'язаних з аграрною [16]. Тож, при зміщенні галузевої моделі багатогалузевою фокус уваги змістився до диверсифікації переважно в підгалузях сільського господарства, а згодом і в інших секторах економіки. Фермерів почали заохочувати шукати альтернативні види діяльності в сфері послуг і промисловості, використовуючи землі і будівлі на несільськогосподарські цілі. Набуває популярності напрям туризму і відпочинку.

Але дедалі більше держав стикаються з диспропорціями розвитку: частина сільських територій країни досягають хороших економічних показників, а інша – залишається депресивною. Тому продовжується розвиток наукової думки у напрямку ендогенного розвитку, підтриманий політично, що підкреслює важливість аналізу умов життєдіяльності сільського населення в окремих територіях. Фактично це позначило напрацювання територіальної моделі сільського розвитку. Встановлено [15], що в регіонах з низьким рівнем активності (економічної, соціальної, політичної) та високим безробіттям не має значення який саме сектор економічної діяльності стимулювати, адже будь-який вид нової діяльності може мати мультиплікаційний ефект. Розвиток інформаційних технологій, як зазначає Норт Д. за Ходжем Я. та Мідмором П., створив передумови розширення видів зайнятості та створення нових підприємницьких структур, для яких значення транспортних витрат знизилось [15]. Тобто, частина сільських територій може запропонувати порівняльну перевагу: привабливі умови для життя (з точки зору впливу екологічних та естетичних чинників), скорочення часових і фінансових витрат на затори у містах. Ходж Я. та Мідмор П. роблять висновок, що досягнення цілей зростання зайнятості в сільських територіях не пов'язане з окремим сектором, в тому числі аграрним, а залежить від можливостей використання місцевих особливостей природнього середовища (рельєфу, ландшафту, привабливості берегової лінії водойм), наявності кластерів зайнятості в прилеглих міських районах. Вони звертають увагу, що безробіття не завжди пов'язане з відсутністю можливості працевлаштування, впливає також і слабкість транспортних зв'язків, і відсутність дитячих навчальних закладів для дітей працевлаштованих, і невідповідність вимог вакантних місць та навичок шукачів роботи [15].

Постало завдання спрямування обмежених ресурсів у вирішенні конкретних проблем на рівні окремих бізнес структур чи домогосподарств. Зміщення територіальної локальною моделлю розвитку сільських територій, як зазначають Ходж Я. та Мідмор П., вимагає значно більшого ступеня вибору і свободи дій у способах використання суспільних ресурсів [15]. Необхідною стала децентралізація прийняття рішень не лише від центральних органів влади, а й від регіональних, передаючи владні повноваження на локальний рівень. Посилюється увага на ролі соціального капіталу

та мереж, що забезпечують розвиток сільських територій. Це підвищує вимоги до оперативності та повноти інформації, а також зростає потреба у місцевих інституційних розробках для обробки такої інформації. Крім того, посилення уваги потребує пошук оптимальних форм та рівнів адміністративного втручання різноманітними інституційними мережами (державними та приватними, горизонтальними чи вертикальними) в реалізації політики розвитку сільських територій. Інвестиції спрямовуються, переважно, на підтримку соціального капіталу [15]. Так, у фокусі уваги програм LEADER та Objective 5b є сприяння соціальної інтеграції (створення ініціативних груп), що спрямована на створення нових робочих місць та поліпшення умов життя сільського населення. Значна увага приділяється розвитку системи навчання протягом життя через муніципальні інформаційні платформи для співробітництва, відкриття освітніх джерел, формування Інтернет-спільнот (професійних, цільових), організацію спілкування. Підтримується розбудова союзів сільської молоді, орієнтованих на самореалізацію за місцем проживання [6, с. 124-125]. Автори зауважують, що важливу роль у сільському розвитку відіграє розгалуженість мереж інститутів державного та приватного секторів, що формують як горизонтальні, так і вертикальні об'єднання (напр., місцеві органи влади, асоціації розвитку, житла та надання послуг, місцеві соціальні та екологічні фонди) [15].

Гінджоан Е., Бадія А. та Тулла А. виокремлюють модель «сільської мережі», яку пропонують розглядати у вимірах ендогенного розвитку, виробництва інновацій (новинок), стійкості, розвитку соціального капіталу, нових інституційних рамок, ринкового управління [17]. Під «сільською мережею» автори розглядають сукупність індивідів, ресурсів, діяльності і процесів, які взаємопов'язані та формують економічні відносини на території, в т. ч. сільській. Тож, сільський розвиток розглядається з точки зору поживавлення взаємодії в такій мережі. Центральним є припущення, що розвиток мережі та її добре функціонування забезпечує конкурентоспроможність місцевої економіки та підвищення якості життя населення.

З 2015 року в європейському співтоваристві обговорюється нова модель сільського розвитку: «smart-громади» [6, с. 125; 18, с. 24] («розумні села»). Концептуальною основою моделі «Розумні села» виступає симбіоз теорій сталого розвитку, соціального

партнерства та активності зацікавлених сторін [19, с. 504-505]. Узгодження економічних, соціальних та екологічних цілей розвитку вимагає налагодження соціального діалогу на всіх рівнях управління (глобальному, національному, регіональному та локальному). Метою такого діалогу виступає узгодження інтересів між взаємодіючими сторонами через партнерство на основі добровільної співпраці та солідарності, переважанні моральної єдності, а також відповідальності та підзвітності. Запорукою конструктивності соціального партнерства є активність (залученість) зацікавлених сторін, таких як місцеві активісти, представники бізнесу, державних та самоврядних органів влади, експерти щодо створення спільними зусиллями культурних і матеріальних цінностей, значимих для кожного учасника. Інструментальною основою розбудови «smart-громади» виступають інновації та цифрові технології, запровадження яких вимагає наявності та сумісності засобів зв'язку (мережева інфраструктура, ІКТ), розвитку цифрових, управлінських та комунікаційних навичок, а також розширення свідомості для раціоналізації обраних цілей, що переслідуються [20, с. 830].

Азіза А.А. та Сусанто Т.Д. [21, с. 2] зазначають, що цифрові технології в «розумних селах» повинні бути каталізатором розвитку, забезпечуючи освітою, можливостями створення місцевого бізнесу, поліпшення здоров'я і добробуту, посилення залученості на демократичних принципах в громадське життя та покращення якості життя сільських жителів.

Автори пропонують модель розумного села розглядати в шести вимірах, а саме: управління, технології (ІКТ), ресурси, доступ до послуг, якість життя та туризм [21, с. 5].

Управління вони розглядають в аспектах доступу та прозорості до державних послуг, а також політики заохочення взаємодії [21, с. 6]. Доступність державних послуг зростає за рахунок прискорення їх надання при використанні ІКТ. Публічна прозорість передбачає відкритість інформації, в тому числі щодо фінансів, доступної громадськості. Важливою вважають роль місцевих лідерів у заохоченні на місцевому рівні участі громадськості у прийнятті політичних рішень та у координації з різними установами.

У вимірі інформаційно-комунікаційних технологій дослідники виділяють, з одного боку, аспекти розбудови ІТ-інфраструктури та Інтернет покриття, а з іншого – відповідність технологій

(датчики, хмарні обчислення) потребам і можливостям сільського населення [21, с. 6-7].

З точки зору ресурсного потенціалу сільського розвитку виділяють природній, людський і економічний [21, с. 7]. Серед них саме соціальний капітал, що формується через освіту, визначено як ключовий, який забезпечує розвиток креативності, досягнення капіталу, створення мереж та доступності інформації. Природні ресурси розглядаються в індикаторах стану земельного ресурсу, водного басейну, використання енергії, а фінансові ресурси в контексті переважаючої в конкретній місцевості галузі економіки (напр., підгалузі сільського господарства).

У форматі доступності послуг для сільського населення розглядається жорстка та м'яка інфраструктура. Тобто інституції, які надають послуги людям як соціальним індивідам (медичні та освітні), так і людям як економічним об'єктам: центри зайнятості та платформи пошуку роботи для безробітних; економічні підприємницькі, дистрибуційні та логістичні інститути.

Щодо виміру якості життя актуалізуються аспекти створення безпечних та комфортних умов перебування сільського населення, а також легкість доступу їм до громадських закладів.

Спираючись на модель «розумного міста» Азіза А.А. та Сусанто Т.Д., пропонують також підвищувати регіональну конкурентоспроможність сільських територій шляхом ідентифікації туристичного потенціалу села та його брендингу. Рівень розвитку регіонального туристичного маркетингу має забезпечити вихід на національний, а в подальшому на міжнародний рівень. Автори наводять приклад регіону Баньювангі Республіки Індонезія, в якому започатковано створення торговельної платформи в екосистемі регіону для просування креативних продуктів та послуг [21, с. 7].

Отже, можемо говорити, що нові теоретичні основи (формування нової парадигми) сільського розвитку дозволяють врахувати природні соціальні, екологічні та економічні процеси, динаміку їх змін та неоднорідність сучасних процесів (напр., глобалізації, цифровізації). Світова наукова спільнота виокремлює зміни політичних орієнтирів у сільському розвитку від аграрної через регіональну до гармонійної політики. Відповідно цілі місцевої політики розширились від забезпечення лише продовольчої безпеки до розвитку сфер управління, технологій, ресурсів, послуг, якості життя та брендингу території (табл. 1).

Таблиця 1. Еволюція моделей та відповідної політики сільського розвитку

Загальні політичні орієнтири	Переважаюча модель	Цілі регіональної політики	Напрями реалізації політики
1	2	3	4
Аграрна політика	Галузева	Продовольча безпека	<ul style="list-style-type: none"> ▪ вихід на нові ринки збуту товару ▪ субсидування збільшення обсягів виробництва товару
	Багатогалузева	Диверсифікація доходів виробників с.г. продукції	<ul style="list-style-type: none"> ▪ заохочення до підприємницької діяльності ▪ диверсифікація підгалузей с.г ▪ диверсифікація галузей економіки, але пов'язаних з с.г.
Регіональна (сільська) політика	Територіальна	Зменшення відмінностей умов проживання сільського і міського населення	<ul style="list-style-type: none"> ▪ допомога депресивним районам ▪ диверсифікація галузей економіки, в т.ч. зовсім не пов'язані з с.г.
	Локальна	Розвиток соціального капіталу і мереж	<ul style="list-style-type: none"> ▪ підтримка формальних і неформальних партнерств (напр., інноваційні партнерства, союз сільської молоді) ▪ узгодження дій місцевих горизонтальних і вертикальних асоціацій ▪ навчання протягом життя, обмін знаннями ▪ децентралізація, в т.ч. у використанні державних ресурсів ▪ цифровізація, широкий доступ до цифрових технологій
Гармонійна політика	Модель «сільської мережі»	Розвиток соціальних мереж	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ендогенний розвиток ▪ виробництво інновацій (новинок) ▪ стійкість досягнутих результатів ▪ розвиток соціального капіталу ▪ створення нових інституційних рамок ▪ сприяння ринковому управлінню
	«smart-групада»	Комплексний розвиток (управління, технологій, ресурсів, послуг, якості життя та брендингу території)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ прозоре, швидке, децентралізоване управління; ▪ розвиток ІТ-інфраструктури та відповідність технологій можливостям сільського населення ▪ відтворення природнього, формування людського і розвиток економічного ресурсного потенціалу; ▪ розбудова жорсткої та м'якої інфраструктури забезпечення послугами; ▪ комфортність умов життєдіяльності та легкість доступу до послуг; ▪ ідентифікація бренду села та його маркетинг.

Джерело: узагальнено за матеріалами [15, 17, 21]

Еволюція моделей сільського розвитку засвідчила перехід від галузевої моделі, що спрощувала бачення сільських територій як виробничого простору для зростання доходів до моделі «smart-грумада», яка дозволяє усвідомити сільські території як екосистему. Її багатовимірність обумовлює необхідність покращення економічних, соціальних і культурних умов життєдіяльності сільського населення та тісної інтеграції цих територій з усім суспільством. Започатковане запровадження компонентів моделі «smart-грумади» (села, сільського) в країнах ЄС вважаємо може виступити орієнтиром у визначенні стратегії розвитку у країнах, що розвиваються.

Перехід до такої моделі в Україні вимагає попереднього широкого висвітлення змісту множини компонентів нової парадигми для запобігання неповного розуміння та спотворення їхнього змісту. Адже, поряд з економічними успіхами окремих сільськогосподарських підприємств, які активно експлуатують ресурси сільських територій, маємо посилення тиску на екологію, зниження зайнятості сільського населення, погіршення якості діяльності інфраструктурних об'єктів. Невирішеність тривалий час низки системних проблем в нашій країні та поява нових викликів, таких як COVID-19 і збройна агресія РФ, засвідчує необхідність зацентувати увагу на розвитку таких сфер сільського розвитку у післявоєнній відбудові:

- завершення формування інклюзивних та відкритих структур управління, здатних гарантувати можливість участі всіх зацікавлених сторін під час прийняття стратегічних рішень;
- розвиток людського потенціалу шляхом розбудови системи навчання протягом життя, забезпечення постійного оновлення цифрових, управлінських та комунікаційних навичок, стимулювання обміну знаннями і інформацією, поліпшення доступу до оздоровлення та лікування;
- розвиток соціального капіталу через створення мереж ініціативних груп, заснованих на інституті лідерства та встановлення норм взаємодії, довіри, партнерства;
- інституційний розвиток мереж жорсткої та м'якої інфраструктури забезпечення послугами;
- підвищення спроможності сільського населення ідентифікації ресурсного потенціалу для формування на його основі бренду села та його маркетинг;
- розвиток IT-інфраструктури.

Висновки та пропозиції. Сільська територія є відмінною від міської не лише за розміром населеного пункту та щільністю проживання населення, а також за рівнями диверсифікації видів економічної діяльності, соціальної диференціації, темпами соціальних змін, соціальною та просторовою мобільністю. Водночас життєдіяльність у сільських територіях тісно взаємопов'язана з містами, країною, світом.

Поступове усвідомлення світовою науковою спільнотою складності взаємозв'язків в сільських територіях обумовило еволюцію концептуальних основ їх розвитку. Первинний економічний концепт доповнився соціальною складовою та трансформувалася у сталий як гармонія ощадливості екологічного компоненту, стимулювання соціального та доступність економічного. Множина змінних, що впливають на сільський розвиток, обумовила необхідність розвитку соціального капіталу в основі якого соціальний діалог та соціальне партнерство, а також широке застосування інструментарію інновацій та цифрових технологій. Тож, сукупність нових концепцій сформувала нову парадигму сільського розвитку. Її основними принципами виступає багатосекторальність розвитку, багаторівневість розвитку та участі багатьох акторів.

Тож органи державної влади розвинених країн зміщували загальні політичні орієнтири сільського розвитку від галузевої (аграрної) політики через регіональну (територіальну) політику до гармонійної політики. Найповніше цілі розвитку останньої відображує модель «smart-грумада». Основними її вимірами виступає управління, технології (ІКТ), ресурси, доступність послуг, якість життя та брендинг території.

Натомість, в Україні фактично підтримується модернізація перерозподільчої моделі сільського розвитку (по класифікації Колеснікова В.І.) або перехід від галузевої до багатогалузевої (по класифікації Ходж Я. та Мідмор П.). В такій моделі диверсифікація підгалузей сільського господарства розглядається як оптимальний шлях для збільшення доходів та зростання зайнятості, при цьому розвитку людського та соціального капіталу, захисту довкілля, розширенню правових та політичних здібностей приділяється недостатня увага. Тому, пропонуємо адаптувати модель «smart-грумада» для подолання низки системних проблем, а також пом'якшення наслідків впливу COVID-19 та збройної агресії рф. Першочерговими вважаємо: трансформацію за допомо-

гою ІКТ структур управління, стимулювання розвитку людського та соціального потенціалу, розбудову мереж жорсткої та м'якої інфраструктури, підвищення спроможності сільського населення в ідентифікації бренду села та його просування.

Подальші дослідження слід зосередити на вивченні рівня володіння цифровими, управлінськими, комунікаційними навичками сільського населення України та їхньої спроможності розширювати свідомість у напрямі раціоналізації обраних цілей.

© **Похиленко Н. М., 2023**

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесніков В.І. Світовий досвід розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. 2014. №4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956> (дата звернення 22.12.2022).

2. Wubayehu T. Z. Conceptualizing rural development in the twenty-first century. *International Journal of Agricultural Extension and Rural Development Studies*. 2020. Vol.7, No.4. P. 18-26. URL: <https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Conceptualizing-Rural-Development-in-the-Twenty-First-Century.pdf> (дата звернення 05.12.2022).

3. Нові підходи розвитку сільських територій в умовах децентралізації та змін у державній регіональній політиці. *Інститут громадянського суспільства* : веб сайт. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/novi-pidhody-rozvytku-silskyh-terytorij-v-umovah-detsentralizatsiyi-ta-zmin-u-derzhavnij-regionalnij-politytsi/> (дата звернення 28.11.2022).

4. Adisa R. S. Rural Development in the Twenty-First Century as a Global Necessity, Rural Development - Contemporary Issues and Practices, Dr. Rashid Solagberu Adisa (Ed.), 2012, ISBN: 978-953-51-0461-2, InTech, URL: http://www.intechopen.com/books/rural-development-contemporary-issuesand-practices/introductory_chapter_rural_development_in_the_twenty_first_century_as_a_global_necessity (дата звернення 28.11.2022).

5. Rural development through agricultural extension: Effective Approaches for Rural Development. *University of Sargodha*: web-site. URL: <https://lms.su.edu.pk/lesson/1720/effective-approaches-for-rural-development> (дата звернення 17.11.2022).

6. Краєвська Г.О. Європейський досвід соціального розвитку села: актуальні практики для України. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 4(38). С. 116-129. doi:: <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.116>.

7. Сапун К.В., Селезньова Р.В. Концепція інклюзивного зростання в економіці. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*, 2018, Том 1 № 10, С. 178-181. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5489> (дата звернення 18.12.2022).

8. Effective Approaches for Rural Development. *Approaches for Systematic Planning of Development Projects*. 2019. Chapter 4. (n.d.), P. 173-229. URL: https://www.jica.go.jp/jica-ri/IFIC_and_JBICI-Studies/english/publications/reports/study/topical/spd/pdf/chapter4.pdf (дата звернення 13.12.2022).

9. A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries / OECD. Paris : OECD Publishing, 2016. P. 276. doi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264252271-en>.

10. Гусарова А. Лупенко Юрій: Щороку з мапи країни зникає близько 20 сільських населених пунктів. *Агрополіт*. 2017. 18 липня. URL: <https://agropolit.com/interview/309-yuriy-lupenko-schoroku-z-mapi-krayini-znikaye-blizko-20-silskih-naselenih-punktiv> (дата звернення 15.12.2022).

11. Лазарева О.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій : навчальний посібник / О.В. Лазарева. – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 128 с.

12. Сава А., Довгань О. Концептуальні підходи до формування моделі збалансованого розвитку сільських територій. *Економічний дискурс*. 2019. Випуск 2. С. 40-53 doi: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2019-2-4>.

13. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету міністрів України від 23 вер. 2015 р. № 995-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text> (дата звернення 29.11.2022).

14. Про схвалення Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року : проект / М-во аграр. політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-konceptsiyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku> (дата звернення 21.12.2022).

15. Hodge I. and Midmore P. Modèles de développement rural et approches pour l'analyse, l'évaluation et la décision *Économie rurale*. 2008. Issue 307. С. 23-38. doi: <https://doi.org/10.4000/economierurale.406> (дата звернення 14.11.2022).

16. Gasson R. Farm diversification and rural development. *Journal of Agricultural Economics*. 1988. Vol. 39, P. 175-182 doi: <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.1988.tb00575.x>.

17. Guinjoan E., Badia A. and Tulla A. F. El nuevo paradigma de desarrollo rural. Reflexión teórica y reconceptualización a partir de la Rural Web *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*. 2016. №º 71. P. 495-500 URL: https://www.researchgate.net/publication/311672179_The_new_paradigm_of_rural_

development_Theoretical_considerations_and_reconceptualization_using_the_%27rural_web%27 (дата звернення 16.12.2022).

18. Midmore P. Rural development in Wales: looking backwards, looking forwards. *Welsh Economic Review*. 2018, № 26. P.21-28. doi: <http://doi.org/10.18573/wer.230>.

19. Atkočiūnienė V., Vazonienė G. Smart village development principles and driving forces: the case of Lithuania. *Europ. Countrys*. 2019. Vol. 11, №. 4, P. 497-516 doi: 10.2478/euco-2019-0028 (Дата звернення 17.01.2021 р.).

20. Похиленко Н.М. Створення «Розумних сіл» на засадах цифровізації: зарубіжний досвід та вітчизняні перспективи. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні – 2022* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 25 лют. 2022 р. Вінниця : ВНТУ, 2022. С. 829-831.

21. Aziiza A A. and Susanto T D. The Smart Village Model for Rural Area (Case Study: Banyuwangi Regency. *IOP Conference Series Materials Science and Engineering* 722(1): 012011 Jan. 2020 doi: 10.1088/1757-899X/722/1/012011.

22. Kapur R. Rural Development Approaches and Strategies. URL: https://www.researchgate.net/publication/332253064_Rural_Development_Approaches_and_Strategies (дата звернення 09.01.2023).

REFERENCES

1. Kolesnikov, V.I. (2014). Svitovyi dosvid rozvytku silskykh terytorii [World experience of development of rural areas] *Efficient economy*. No. 4. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956> [in Ukrainian].

2. Wubayehu, T. Z. (2020) Conceptualizing rural development in the twenty-first century. *International Journal of Agricultural Extension and Rural Development Studies*. Vol.7, No.4. pp. 18-26. Retrieved from: <https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Conceptualizing-Rural-Development-in-the-Twenty-First-Century.pdf> [in English].

3. Institute of Civil Society (2018, 14.05) Novi pidkhody rozvytku silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii ta zmin u derzhavnii rehionalnii politytsi [New approaches to the development of rural areas in conditions of decentralization and changes in state regional policy]. Kyiv : Institute of Civil Society. Retrieved from: <https://www.csi.org.ua/publications/novi-pidhody-rozvytku-silskykh-terytorij-v-umovah-detsentralizatsiyi-ta-zmin-u-derzhavnij-regionalnij-politytsi/> [in Ukrainian].

4. Adisa R. S. (2012) Rural Development in the Twenty-First Century as a Global Necessity, Rural Development – Contemporary Issues and Practices, Dr. Rashid Solagberu Adisa (Ed.), ISBN: 978-953-51-0461-2, InTech., Retrieved

from: http://www.intechopen.com/books/rural-development-contemporary-issuesand-practices/introductory_chapter_rural_development_in_the_twenty_first_century_as_a_global_necessity [in English].

5. University of Sargodha (2019) Rural development through agricultural extension: Effective Approaches for Rural Development. *University of Sargodha*: web-site. Retrieved from: <https://lms.su.edu.pk/lesson/1720/effective-approaches-for-rural-development> [in English].

6. Kraïevska, H.O. (2019) Yevropeiskyi dosvid sotsialnoho rozvytku sela: aktualni praktyky dlia Ukrainy. [European experience of rural social development: actual practices for Ukraine]. *Demography and social economy*. No 4(38), 116-129 doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.116> [in Ukrainian].

7. Sapun, K.V. and Seleznova, R.V. (2018) Kontsepsiia inkluzyvnogo zrostantia v ekonomitsi [The concept of inclusive growth in the economy]. *Bulletin of Student Scientific Society*. Vol. 1 No. 10, 178-181 Retrieved from: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5489> [in Ukrainian].

8. Approaches for Systematic Planning of Development Projects (2019) Effective Approaches for Rural Development. *Approaches for Systematic Planning of Development Projects*. Chapter 4. (n.d.), 173-229. Retrieved from: https://www.jica.go.jp/jica-ri/IFIC_and_JBICI-Studies/english/publications/reports/study/topical/spd/pdf/chapter4.pdf [in English].

9. OECD (2016), *A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries*, Development Centre Studies, OECD Publishing, Paris. doi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264252271-en> [in English].

10. Husarova A. (2017, July 18) Shchoroku z mapy krainy znykaie blyzko 20 silskykh naselenykh punktiv : interviu Lupenko Yurii [Every year, about 20 rural settlements disappear from the country's map : interview with Yuriy Lupenko]. *AgroPolit*. Retrieved from: <https://agropolit.com/interview/309-yuriy-lupenko-schoroku-z-mapi-krayini-znikaye-blizko-20-silskih-naselenih-punktiv> [in Ukrainian].

11. Lazareva, O.V. (2021) Sotsialno-ekonomichni rozvytok silskykh terytorii [Socio-economic development of rural areas] Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

12. Sava, A. and Dovhan, O. (2019) Kontseptualni pidkhody do formuvannia modeli zbalansovanoho rozvytku silskykh terytorii [Conceptual approaches to the formation of a model of balanced development of rural areas]. *Economic discourse*, Issue 2, 40-53 doi: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2019-2-4> [in Ukrainian].

13. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 23 ver. 2015 r. № 995-r. zakon.rada.gov.ua Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995-2015-%D1%80?lang=en#Text> [in Ukrainian].

14. Proskhvalennia Kontseptsiistymuliuvanniarozvytkupidpriemnytstva na silskykh terytoriiakh do 2030 roku : proekt / M-vo ahrar. polityky ta prodovolstva Ukrainy. *minagro.gov.ua* Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-koncepciyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriemnytstva-na-silskikh-teritoriyah-do-2030-roku> [in Ukrainian].

15. Hodge, I. and Midmore, P. (2008) Modèles de développement rural et approches pour l'analyse, l'évaluation et la décision *Économie rurale*. Issue 307, 23-38. doi: <https://doi.org/10.4000/economierurale.406> [in French].

16. Gasson, R. (1988) Farm diversification and rural development. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 39, 175-182. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.1988.tb00575.x>.

17. Guinjoan, E., Badia, A. and Tulla, A. F. (2016) El nuevo paradigma de desarrollo rural. Reflexión teórica y reconceptualización a partir de la Rural Web. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*. No^o 71, 495-500 Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/311672179_The_new_paradigm_of_rural_development_Theoretical_considerations_and_reconceptualization_using_the_rural_web [in Spanish].

18. Midmore, P. (2018). Rural development in Wales: looking backwards, looking forwards. *Welsh Economic Review*, No 26, 21-28. doi: <http://doi.org/10.18573/wer.230> [in English].

19. Atkočiūnienė, V. and Vazonienė G. (2019) Smart village development principles and driving forces: the case of Lithuania. *Europ. Countrys*. Vol. 11, No 4, 497-516. doi: 10.2478/euco-2019-0028 [in English].

20. Pokhylko, N.M. (2022, February 25). Stvorennia «Rozumnykh sil» na zasadakh tsyfrovazatsii: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniani perspektyvy [Creation of «Smart Forces» on the basis of civilian: foreign experience and domestic perspectives], *Suchasni tendentsii rozvytku finansovykh ta innovatsiino-investytsiynykh protsesiv v Ukraini – 2022*, materialy V mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Modern trends in the development of financial and innovation-investment processes in Ukraine – 2022, materials of the 5th international science and practice conf.] Vinnytsia [in Ukrainian].

21. Aziiza, A.A. and Susanto, T.D. (2020, Jan.) The Smart Village Model for Rural Area (Case Study: IOP *Conference Series Materials Science and Engineering* 722(1):012011 Banyuwangi Regency. doi: 10.1088/1757-899X/722/1/012011 [in English].

22. Kapur, R. (2019, April) Rural Development Approaches and Strategies. *www.researchgate.net* Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/332253064_Rural_Development_Approaches_and_Strategies [in English].

СТАТТЯ НАДІЙШЛА ДО РЕДАКЦІЇ 23.01.2023